

Где се налазимо и куда идемо? (Мирослав Јовановић о српској историографији краја 20. и почетка 21. века)*

Апстракт: После темељне анализе стања у српској историографији, професор Мирослав Јовановић закључио је да се она налази у озбиљној кризи. Затворена у „кулу од слоноваче“ традиционалног позитивизма, српска историографија робује дескрипцији и заостаје у методолошком и теоријском развоју. Уз то, српску историографију умногоме одликују недостатак синтетичког мишљења и фетишизам докумената. Наши историчари показују крајњу незаинтересованост према теорији историје, развоју теоријске мисли и теоријском и методолошком развоју, те о резултатима суседних друштвених наука. Уз то, српској историографији недостаје озбиљна научна критика. Јовановић је закључио да се она још налази у равни „акумулације“ историјског знања и не успева да се попне степеницу више, на место које подразумева ширење историјског учења.

Кључне речи: историја, криза, методологија, Мирослав Јовановић, историографија, заостајање, теорија историје.

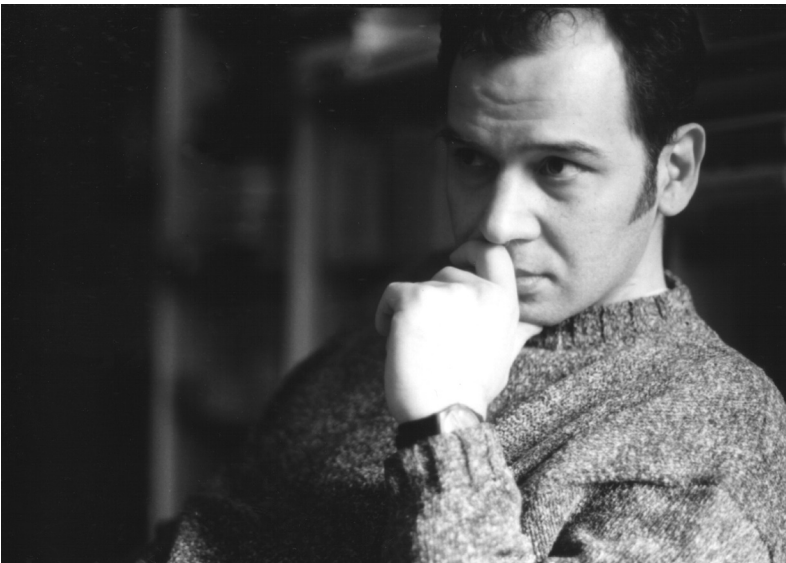
„Историчар је репортер који није био на месту где се нешто дешавало.“

Џорџ Бернард Шо (1856–1950)

„Стара је истина, неки би то с разлогом могли означити и као проклетство заната, да су историчари непрестано разапети између обесхрабрујуће синтагме да историја није одмакла даље од предвиђања прошлости, само унеколико различитог од предвиђања будућности, и познате, већ прихваћене оцене према којој је она најегзактнија међу друштвеним наукама. Свесни овога двојства које носе као белег, али и као бакљу, отискују се истраживачи давних епоха у походе несталим световима, ареалима који су засути прахом протеклих деценија и столећа, са племенитим и каткад варљивим жељама да што је могуће више

* Овај рад настао је на пројекту бр. 177015 са насловом *Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

проникну у срж прохујалих раздобља.“¹ У трагању за историјском истином, које је препуно непознаница и искушења, као у заседи их чекају многобројна колебања, неверице, преиспитивања, незадовољства. Опрезна и разборита сумња требало би да буде неизбежан пратилац сваког истраживања, али у обиму који је подстицајан и који стреми вишим дOMETИМА, а који неће довести до сузбијања смелости у доношењу закључака или самоцензуре. И напослетку, свако истраживање које је уобличено у књигу, студију или чланак потребно је препустити суду објективне и меродавне критике. Управо на том плану, међутим, а под плаштом конформизма различитих врста, у нашој средини дошло је до атрофије критичког сагледавања и вредновања.

Мирослав Јовановић

У српској интелектуалној средини већ је поодавно утврђено да права књижевна критика не постоји. То су признали и с тим се сагласили и најугледнији стручњаци и теоретичари литературе, али и сами књижевници. На неки начин у сенци ове чињенице налази се и мишљење да у нашој научној средини такође нема ни праве историјске критике, а поготово оштрих полемичних сучељавања,²

¹ Радић, Радивој, *Црно столеће: Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 2013, стр. 1.

² Указаћу на познату полемику која је поводом књиге *Историја Црне Горе* (I, Титоград 1967; II–1, II–2, Титоград 1970) избила између Драгоја Жарковића (Жарковић, Драгоје, „Најновија историја црногорског народа“, у: *Стварање. Часопис за књижевност и културу*, 2, 1977, стр. 929–973) и његових опонената, С. Ћирковића, И. Божића, Ј. Ковачевића и Г. Станојевића, аутора

који су током дуге повести српске историографије мање-више ипак не само постојали него и на неки начин неговани. Та празнина, ако бисмо смели тако да је назовемо, најпре није добра за дотичну научну дисциплину, у овом случају историју, јер је може одвести у самодовољност, створити лажну или у најмању руку нереалну слику и уљуљкати је у виртуелном уверењу о (не)провереној вредности. С тим у вези, умесно је и подстицајно подсетити на једну Стендалову мисао: „Од неоправдане критике још је опаснија неоправдана похвала“.

Колико пута смо прочитали излизане, провидне и у крајњој линији небудљиве флоскуле о томе да је нека „књига огроман допринос науци“, да „представља праву новину“, да је „незаобилазни беоцуг“, да је „један од историографских међаша“, да се, дакле, сврстава у „капитална издања која су управо недостајала нашој средини“, да је њен аутор „начинио смео искорак“, да се „храбро прихватио изузетно сложене и незахвалне теме“, да је „обавио научну мисију своје врсте“, те да је, сагласно томе, „трајно задужио српску историографску науку“? Колико пута смо прочитали приказ неке књиге из историографије и из њега апсолутно ништа нисмо запамтили, јер био је састављен од истина умивених, али и рутинских реченица које су већ поодавно престале да значе нешто озбиљно. Такав став, који се не залаже за покушај истинског вредновања историографске продукције, довео нас је у ситуацију да немамо никакву свест о томе где се данас, на почетку 21. столећа, наша историографија заправо налази.

Мирослав Јовановић био је један од ретких, слободно ћу рећи – можда и једини! – међу историчарима од заната који се није либио да истини, ма каква она била, погледа у очи. Он је био осам година млађи од мене, што значи да смо историју студирали у различитим временима, а упознали смо се релативно касно, отприлике пре две деценије. То познанство, у почетку колегијално и површно, нарочито се продубило када смо писали заједничку књигу са провокативним називом *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, која је публикована 2009. године.³ Тада је познанство прерасло у истинско пријатељство и у наредним годинама, слободно могу рећи, постали смо блиски пријатељи. За мене је посебно значајно било и то што је Мирослав Јовановић био међу оним колегама који су подржали објављивање

Историја Црне Горе („О једном shvatanju i jednoj „kritici“ istorije Crne Gore“, u: *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1–2, 1977, str. 107–128; „Kritika radi kritike“, u: *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1–2, 1977, str. 129–167). У исто време, у истом часопису, текла је и полемика између Милорада Екмечића и Мирјане Грос (*Jugoslavenski istorijski časopis*, 1–2, 1974, str. 217–281; 3–4, 1975, str. 121–160; 1–2, 1976, str. 150–156; 1–2, 1977, str. 168–171).

³ Јовановић, Мирослав; Радић, Радивој, *Криза историје: српска историографија и друштвени изазови краја 20. и почетка 21. века*, Београд 2009, стр. 1–192 (у даљем тексту: Јовановић, М., „Криза историје...“).

моје књиге *Срби пре Адама и после њега*, 2003. године,⁴ уперене против таласа псеудоисторије који је деведесетих година прошлог века заплуснуо нашу јавност фантастичним теоријама о неизмерној старини српског рода. У односу на ову појаву историчари од заната су у најмању руку били подељени у две групе. Прва је сматрала да би требало устати у одбрану професије и указати на ненаучност једне дружине дилетаната и квазиродољуба који верују да се патриотизам доказује и мери фалсификовањем историјских чињеница и измишљањем традиције. Друга група била је на становишту да псеудоисторичаре једноставно треба игнорисати. Утисак је да постојећа дилема о томе како се треба односити према феномену псеудоисторије траје и данас.

Мирослав Јовановић сматрао је да је обавеза историчара као друштвених делатника и људи од струке да реагују на појаву псеудонауке и штите научни метод и историјску истину. Штавише, он је сматрао да то није посао усамљених појединаца него читавог еснафа. У том смислу је и читав проблем најпре издигао на раван струке историка, а онда му на особен начин дао и међународну димензију. При том, пре свега мислим на билатерални, српско-бугарски скуп који је организовао у септембру 2011. године.⁵ Показало се да је, наиме, и у суседној Бугарској псеудоисторија узела маха, као, уосталом, и у готово свим државама на Балканском полуострву. То је овде посебна појава: неколико малих народа – малих, наравно, не у пејоративном смислу – од којих би сваки хтео да буде бар за један дан старији од свог суседа или да макар дуже борави на Балкану од њега.

Још су храбрији и свакако важнији били Јовановићеви текстови у поменутој заједничкој књизи *Криза историје*. У питању су одличне студије „Историографија и криза“⁶ и „Криза и историја: Друштвена криза и историјска свест у Србији почетком 21. века“.⁷ Његов допринос у нашем заједничком подухвату био је неупоредиво већи. И обимом и значајем његови су текстови заправо носећи прилози те публикације.

Мирослав Јовановић је на луцидан и домишљат начин био свестан и чињенице да људи декларативно траже критику, али желе само и искључиво похвалу. Као што је већ речено, он је био против тога да о истини која нам се не свиђа треба ћутати. Напротив, инсистирао је на томе да о таквој истини треба проговорити одмах и без одлагања. Веома се добро сећам како је са иронијом говорио о онима који се сакривају иза флоскула: „Не треба сада реаговати. Није прави

⁴ Радић, Радивој, *Срби пре Адама и после њега. Историја једне злоупотребе: слово против „новоромантичара“*, Београд 2003. (друго допуњено издање 2005, треће допуњено издање 2011, четврто издање 2015).

⁵ Међународна научна конференција: *Наука у транзицији: Историја и параисторија*, 19–21. септембар 2011.

⁶ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 11–132.

⁷ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 133–192.

тренутак. Одговор треба оставити за неко боље време.“ За такве људе, тврдио је, то фамозно „боље време“ напослетку никада и не дође. Сећам се како ми је о томе говорио када смо били на научном скупу у Бугарској, у јуну 2013. године,⁸ када смо правили излет и обилазили древни црноморски град Созопол.

Јовановић је био сасвим свестан да је размеђа два века, 20. и 21, односно размеђа два миленијума, у нашој средини и ширем окружењу – „у источној Европи и Европи (и свету) у целини“, како је он записао⁹ – био раздобље промена, ломова и преображаја. С разлогом је истицао да је дубина разноврсних преображаја који су се догодили током последње трећине 20. века била толика да наука и друштво какви су били седамдесетих година прошлог столећа у наше време готово не постоје. Данас нам је јасно да је провокативна, интелигентна и примамљива теза о „крају историје“, која је толико узбуркала духове и стекла велики број присталица, ипак изречена брзоплето и, чини се, није издржала суд времена.

Мирослав Јовановић је нарочито истрајавао на променама које је доживела историја као наука у последњим деценијама. Сматрао је да је без обзира на то што се „квантитативно богатство историографских радова умножава геометријском прогресијом“,¹⁰ у неким деловима наша историографија почела да застајкује и чак клизи низ странпутицу, да робује разноликим предрасудама, да се каткад налази у тешкој сенци дневне политике, да се, дакле, налази у кризи. Он је смогао храбрости да истакне дијагнозу како је српска историографија у кризи!

Мирослав Јовановић се ни за тренутак није двоумио око тога да ли је потребно да се о таквом стању наше историјске науке јавно проговори. Напротив, сматрао је да је нашој историографији потребно темељно преиспитивање унутар ње саме. При том је унапред био свестан да ће поједини ставови које је изнео у књизи *Криза историје* наићи на отпор и критику, али се ипак није либио да их изрекне са потпуном свешћу и спремношћу да их брани ако то буде потребно, односно ако дође до некакве научне полемике. До озбиљне полемике, колико ми је познато, није дошло већ се све исцрпљивало на појединачним примедбама изреченим успутно и без спремности да се та неслагања аргументовано оспоре и преточе у некакав критички текст. Неколико наших колега, њихов број не прелази број прстију једне руке, и додуше само у сасвим приватним разговорима, рекло ми је да можда није требало писати такву књигу. На моје питање о томе да ли у Јовановићевом тексту има нетачности, погрешних закључака, неутемељених претпоставки које се могу оповргнути и сличних недоумица, никада нисам добио

⁸ Међународни научни скуп: *Промене–преображаји у историји Балкана*, Китен (Бугарска), 24–26. јун 2013.

⁹ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 8.

¹⁰ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 11.

одговор. И то становиште да се критика не прима или се прихвата привидно и неискрено сам по себи доказ је извесне кризе и стагнације у развоју.

Професор Јовановић био је свестан да резултати српске историографије имају сасвим ограничен не само утицај него и одјек у водећим светским историографијама, али и да је српска историографија у приличном раскораку са најопштијим усмерењима у развоју светске историографије.¹¹ Истовремено, светска историографија, успостављена током 19. столећа, свој врхунац доживела је седамдесетих и осамдесетих година 20. века, а потом су се појавили први знаци стагнације и опадања.¹² Тај застој се огледао у смањењу државних издатака за историју, у укидању појединих катедри, међу којима су се налазиле и неке са традицијом дугом скоро два века, у затварању појединих института.¹³ Укратко, у свету је на размеђи два века, 20. и 21., историја изгубила некадашњу улогу, значење и место.

Расправљајући о српској историографији друге половине 20. века, Јовановић је помало немилосрдно, али у основи веома тачно закључио како је она била затворена у „кулу од слоноваче“ традиционалног позитивизма и, следствено томе, заостајала у методолошком и теоријском развоју. Штавише, додао је, „по методолошком поступку истраживања и обраде прошлости, она је доминантно запретена у класични историцизам *неоранкеовског типа*“.¹⁴ Уверен сам да се таква оцена, изречена са потпуном свешћу и без лоших намера, не може свидети нашим професионалним историчарима. Истина, у данашњој српској историографији могу се наћи и студије и чланци који унеколико демантују Јовановићеву оцену. Другим речима, међу нашим историчарима, оним млађим пре свега, има и таквих који не само помно прате кретања у светској историографији него их и примењују у својим истраживањима и објављеним радовима. Међутим, реч је о малом броју појединаца чији вредни напори, достојни свих похвала, нажалост, не могу битније изменити општу дијагнозу коју је поставио Мирослав Јовановић. Он износи и егзактан податак, који прилично забрињава да више од 90% наше научне продукције у стручним часописима по избору теме, примени научног метода или облику саопштавања робује дескрипцији „схваћеној у *неоранкеовском*, познодеветнаестовековном маниру“.¹⁵ Своје опоре, али утемељене закључке Јовановић је поткрепио квантификацијом и прегледним табелама које су исход брижљиво спроведеног истраживања на примеру неколико наших научних гласила.¹⁶

¹¹ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 11.

¹² Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 17–18.

¹³ Радић, Радивој, „Византија је увек у моди“, *Политика*, Културни додатак, субота, 18. јул 2009, стр. 11.

¹⁴ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 54.

¹⁵ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 54.

¹⁶ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 60–67.

Указао је и на радове са приметним научним ангажманом чији аутори на недозвољен начин у своје стручне текстове уплићу одређена политичка уверења.¹⁷ Ту професионални историчари опасно удаљавају од Тацитовог начела „*sine ira et studio*“, које би требало да буде идеал, звезда водилца и нека врста „Хипократове заклетве“ свих проучавалаца прошлости. Насупрот том племенитом постулату, има историчара који се у нека истраживања упуштају са унапред задатом тезом и у настојању да „предвиђене“ закључке потврде и некако угурају у Прокрустову постељу историјске веродостојности и истинитости. Мирослав Јовановић се с разлогом осврнуо и на радове који се ни по сциентистичким, стручним, ни по мерилима научне етике не могу убројати у науку. Посреди су својеврсни плагијати у којима се без навођења присвајају туђе мисли, закључци и идеје.¹⁸ Захваљујући вртоглавом расту технологије и развоју интернета, број таквих „радова“ не само у нашој средини у непрестаном је порасту.

Сводећи оцену о стању у српској историографији, Јовановић је закључио да се она још налази у равни „акумулације“ историјског знања и не успева да се попне степеницу више, на место које подразумева ширење историјског учења.¹⁹ Управо у тој чињеници испољава се њено заостајање за кретањима савремене светске историографије. Уз то, српску историографију умногome одликују недостатак синтетичког мишљења и фетишизам докумената којима, по Јовановићу, робује и део нараштаја наших младих историчара.²⁰

На убедљив и сугестиван начин, користећи одличне примере из средњошколских уџбеника, Јовановић је показао како је српска историјска наука, уместо да постојано ради на изграђивању рационалне историјске свести, склизнула у митологизоване конструкције и дала свој допринос ионако узнапредовалој митологизацији у нашој средини.²¹ Један од узрока кризе српске историографије почива на чињеници да историчари „показују крајњу незаинтересованост и игнорантски однос према теорији историје, развоју теоријске мисли и теоријском и методолошком развиту, као и о резултатима суседних друштвених наука“.²² Ова исправна оцена, нажалост, код нас се не схвата довољно озбиљно или се олако релативизује, а тако окоштали ставови никако не наговештавају толико потребне промене у схватањима оних који се баве историјом.

И најзад, али не и на последњем месту, у српској историографији, као што је већ речено, недостаје озбиљна научна критика. Проучавајући тај проблем, Јовановић се упустио у истраживање у којем је анализирао садржаје рубрика

¹⁷ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 58.

¹⁸ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 58.

¹⁹ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 69.

²⁰ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 74–75, 75–81.

²¹ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 92–106.

²² Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 115.

„прикази“, „критике“ и „осврти“ у четири угледна часописа научних института и научних заједница, а то су *Токови историје*, *Историја 20. века*, *Зборник Матице српске за историју* и *Историјски часопис*, од 2003. до 2007. године. У питању је, дакле, био репрезентативни узорак, али су резултати су онеспикојавали. Више од 96% аутора писало је афирмативно, тек 4% било је спремно да се аналитички посвети научној продукцији коју је приказивало, а само 2% се „усудило“ да пише негативно.²³ Ако бисмо поклонили потпуно поверење изнесеним подацима, то би значило да српска историографија доживљава звездане тренутке и неумитно се приближава савршенству. Међутим, јасно је да је права истина сасвим другачија, али ми углавном избегавамо да је видимо.

Наш колега и пријатељ Мирослав Јовановић био је против, условно речено, „епске“ верзије српске повеснице. Веома добро се сећам како је убедљиво образлагао своје ставове на једном округлом столу одржаном у Библиотеци града Београда пре неколико година. Његови тадашњи опоненти, махом политиколози и социолози, могли су само да му се супротставе аргументима који се не могу убројати међу сциентистичке већ су ненаучни и углавном засновани на позивању на традицију, неприкосновене националне светиње, родољубива осећања. Мирослав Јовановић је том приликом своје мишљење образлагао смиреним тоном, уз један доброћудан осмех, који је изражавао како добронамерност и домишљатост – никако било какву врсту потцењивања! – али и уверење да уз себе има доказе који се не могу не само оборити него ни најмање поколебати. Управо и по тој врсти интелектуалног поштења, између осталог, сви ћемо га памтити.

²³ Јовановић, М., *Криза историје...*, стр. 125–127.

Summary

Radivoj Radić, Phd

Where are we and where are we heading to?
Miroslav Jovanović on Serbian historiography
of the late 20th and early 21st centuries

Professor Miroslav Jovanović was aware that the results of Serbian historiography have very limited impact on the world's leading historiographies, but also that there is a wide gap between Serbian historiography and general orientations in the development of world historiography. Serbian historiography is in crisis and requires a fundamental rethinking. It is closed in "an ivory tower" of traditional positivism, it slaves to the description and it is consequently lagging behind in the methodological and theoretical development. Jovanović pointed out to the works with the notable scientific effort, whose authors unjustifiably interweave certain political beliefs and comments in their professional texts. He also commented on the works that can be regarded as scientific neither by scientific, professional, nor by the standards of scientific ethics. Serbian historiography is also largely characterized by fetishism of documents and lack of synthetic thought. One of the causes of the crisis in Serbian historiography rests on the fact that historians show extreme indifference towards theory of history, the development of theoretical thought and the theoretical and methodological development as well as the results of the other social sciences. And last but not the least, our historiography lacks serious scientific critic. Jovanović concluded that the Serbian historiography is still at the level of "accumulation" of historical knowledge and fails to climb a step higher, to a place which considers spread of historical learning.